

Percepcija i prakticiranje suživota ratnih migranata različite dobi u ruralnim zajednicama Brodsko-posavske županije

Dragutin Babić

Institut za migracije i narodnosti, Zagreb, Hrvatska

SAŽETAK Srpska ratna agresija na Hrvatsku izazvala je razaranje materijalnih dobara i prouzročila razaranje ljudskih zajednica u Hrvatskoj. U poslijeratnom razdoblju obnavljaju se stambeni i gospodarski objekti te infrastruktura, ali ostaje najteže pitanje: je li moguće obnoviti suživot pripadnika različitih nacionalnih skupina, posebice Hrvata i Srba? U ovom su radu prikazani rezultati eksplorativnoga preglednog istraživanja stavova i ponašanja pripadnika triju sociologijski relevantnih skupina ratnih migranata u zapadnom dijelu Brodsko-posavske županije: povratnika Hrvata, povratnika Srba i izbjeglica-useljenika. Anketirano je 180 ispitanika, i to po 60 pripadnika svake skupine. Kako bi istražio utjecaj životne dobi ratnih migranata na mogućnosti suživota, autor je ispitanike podijelio u tri dobne skupine: 18-40 godina, 41-60 godina i 61 i više godina. Odabir ove nezavisne varijable počiva na pretpostavci da s iskustvom i životnom dobi raste i tolerancija. Po toj bi pretpostavci pripadnici najstarije dobne skupine (zbog otežanog funkcioniranja, fizičke onemoćalosti, osamljenosti) mogli biti spremniji od mlađih ispitanika na suradnju s drugima/drugačijima. Ove se tri dobne skupine ispitanika statistički značajno razlikuju u većini indikatora suživota ratnih migranata prezentiranih u radu: najtolerantniji su pripadnici najstarije dobne skupine, dok dvije mlađe skupine, posebno najmlađa, pokazuju izraženiji radikalizam u svojim stavovima i ponašanju. Rezultati istraživanja ipak ukazuju na početne pozitivne pomake u (re)konstituciji ruralnih lokalnih zajednica u zapadnom dijelu Brodsko-posavske županije.

Ključne riječi: ratni migranti, dobne skupine, suživot, ruralne zajednice, Brodsko-posavska županija.

Primljeno: 23. prosinca 2000.

Pribvačeno: 26. lipnja 2001.

1. Uvod

Na oslobođenim područjima Republike Hrvatske u poslijeratnom se razdoblju odvija proces povratka triju prepoznatljivih skupina nedobrovoljnih¹ migranata: *povratnika Hrvata* (domicilno stanovništvo koje je ovdje živjelo do 1991.), *povratnika Srba* (domicilno stanovništvo koje je na ovim područjima živjelo uglavnom do 1995.) i *izbjeglica-useljenika* (doseljeno stanovništvo, uglavnom iz Bosne i Hercegovine te manjim dijelom iz Vojvodine).

Predratna propaganda političkih aktera bivše jugoslavenske države, a naročito ratna agresija srpskih vojnih i paravojnih formacija, znatno su narušile a u mnogim područjima i uništile mrežu primarnih socijalnih odnosa u lokalnim zajednicama. Borba za kolektivno dobro (teritorij, država) dovela je do raspada individualnih dobara kao što su brak, susjedstvo, prijateljstvo (Katunarić, 1992.). Od vojno-redarstvenih operacija Hrvatske vojske i policije kojima je oslobođen najveći dio okupiranog teritorija Hrvatske, proteklo je šest godina.² Je li to mnogo ili malo za proces (re)konstitucije lokalnih zajednica i uspostavu socijalnog ambijenta, utemeljenoga na demokratskim vrijednostima, poput ljudskih prava i sloboda, suživota i tolerancije? Hoće li za uspostavu zajedničkog života biti nužno vremensko razdoblje ravno slijedu nekoliko generacija, kako procjenjuju neki autori (Županov, 1998.), ili će se ona zbiti mnogo brže?

1.1. Predmet istraživanja

Predmet ovoga rada i istraživanja na temelju čijih je rezultata napisan, jest analiza percepcije i prakticiranja suživota ratnih migranata u ruralnim zajednicama Brodsko-posavske županije.

1.2. Cilj i problemi

Cilj ovoga rada jest istražiti kako pripadnici triju dominantnih skupina ratnih stradalnika, različite životne dobi, na bivšem okupiranom području Hrvatske u poslijeratnom razdoblju promišljaju (i još uvijek osjećaju) ratne strahote, te kako prilaze pomirenju i oprost, odnosno što misle o mogućnosti zajedničkog života i regeneraciji mreže primarnih društvenih odnosa, i kako se međusobno odnose ratni migranti, sada povratnici i useljenici.

.....

¹ R. Heberle migracijska kretanja dijeli na dobrovoljna i nedobrovoljna, a W. Petersen razlikuje dva tipa nedobrovoljnih migracija: iznudene (*impelled*) i prisilne (*forced*). Razlika između prvoga i drugog oblika je u tome što u prvom slučaju migranti imaju stanovitu autonomiju u odlučivanju hoće li otići iz nekog lokaliteta (sela, grada, regije i države) ili će ostati, dok su u drugom slučaju oni objekt nedobrovoljnog preseljenja (Mesić, 1992.).

² Nakon "Bljeska" i "Oluje" ostali dio okupiranog područja reintegriran je mimim putem 15. siječnja 1998. godine.

Značaj ovoga cilja potenciraju i izrazite dobne specifičnosti podskupina migranata: među izbjeglicama-useljenicima i Hrvatima povratnicima najviše je mladih, dok među Srbima povratnicima pretežu osobe srednje a naročito starije dobi. Važnost ispitivanja reakcija ispitanika različite životne dobi na sadašnju situaciju i na ratne traume, te razlika u pogledu na suživot, proizlazi i iz toga što je od početka Domovinskog rata proteklo deset godina: na njegovu početku najmlađi ispitanici išli su u osnovnu školu, a većina najstarijih bila je fizički sposobna sudjelovati u ratu.

Problemi što ih ispitujemo jesu: stoji li teza o jačem radikalizmu najmlađe dobne skupine, što je važno obilježje mladih; čine li ratni migranti lokalnu zajednicu i postoje li te zajednice uopće nakon rata i agresije; koliko obilježja ruralne zajednice potiču a koliko inhibiraju proces (ponovne) uspostave primarnih socijalnih odnosa u seoskom ambijentu?

2. Metoda istraživanja i uzorak

Analiza percepcije i prakticiranja suživota dobnih skupina ratnih migranata u ruralnim zajednicama izvedena je temeljem rezultata istraživanja provedenoga metodom ankete u zapadnom dijelu Brodsko-posavske županije, u općinama Okučani, Dragalić, Gornji Bogićevci i Stara Gradiška. Podaci su prikupljeni 1999. godine na uzorku veličine 180 odraslih ratnih migranata, i to po 60 pripadnika *izbjeglica-useljenika* (ratni migranti iz Bosne i Hercegovine te Vojvodine), *povratnika Hrvata i povratnika Srba* (domicilno stanovništvo na ovom prostoru). Izbor ispitanika u svakoj skupini bio je slučajna, a odziv je bio izrazito dobar: samo je jedan potencijalni ispitanik (izbjeglica-useljenik iz Vojvodine) odbio suradnju.³

Upitnik je obasizao 52 pitanja zatvorenog tipa. Nezavisne su varijable bile *sadašnji status, dob, spol i školska sprema*. Ostala su pitanja bila svrstana u pet tematskih cjelina: 1. krivci za rat i pitanje oprosta; 2. komunikacije ratnih migranata; 3. sukobi skupina; 4. kontakti sa institucijama; 5. mogućnosti zajedničkog života.

U svrhu utvrđivanja utjecaja varijable *starost* na percepciju i prakticiranje suživota, ispitanici su svrstani u tri dobne skupine: najmlađu (18-40 godina), srednju (41-60 godina) i stariju (61 i više godina). Podaci su obrađeni programom za osobna računala, a statistička značajnost razlika utvrđena je χ^2 testom.⁴ Zbog malog broja ispitanika strukture u tablicama iskazane su u proporcijama (p).

³ Znakovito je da je baš ta osoba, sudeći po modernim poljoprivrednim strojevima i velikom automobilu u dvorištu, dobroga materijalnog stanja u skupini izbjeglica-useljenika.

⁴ Nismo uvijek mogli poslušati statističare o sažimanju ćelija, jer bismo tako izgubili smisao istraživanja. Ipak, u tim smo slučajevima pooštrili kriterij značajnosti, pa smo razinu značajnosti sa 5 % spuštali na 2 %.

3. Ruralne zajednice zapadnog dijela Brodsko-posavske županije

Polazeći od definicije po kojoj su lokalne zajednice "one više ili manje samostalne i zatvorene mnogofunkcionalne društvene jedinice koje nastaju kao tvorevine dugotrajnih društvenih procesa na određenom geografskom području" (Goričar, 1981.: 398), može se ustvrditi da su one u zapadnom dijelu Brodsko-posavske županije gotovo u potpunosti razorene u agresiji srpskih paravojski i JNA. I dok su prije rata povratnici Hrvati i povratnici Srbi činili ovdje lokalne zajednice, izbjeglice-useljenici su novopridošli žitelji. Izazov ponovne uspostave primarnih socijalnih odnosa u naseljima zapadne Slavonije nakon rata izuzetno je velik. Razlozi mogućim teškoćama višestruki su: od ratnih trauma do poslijeratnih oskudnih resursa i nezaposlenosti, s tim što naročitu prepreku čini izrazita fragmentacija stanovništva, podjela populacije na dvije nacionalne skupine (Hrvati-Srbi), a zatim i diferencijacija "hrvatske skupine"⁵ na dvije donekle antagonističke podskupine: izbjeglice-useljenike i Hrvate povratnike. Različiti pristup ovih skupina teritoriju i ostalim resursima (iako je to vjerojatno manje važno za njihove odnose) dovodi do međusobnih animoziteta.

3.1. Narodnosna i dobna struktura stanovništva 1991.

U 36 naselja općina⁶ Gornji Bogičevci, Stara Gradiška, Okučani i Dragalić u vrijeme popisa 1991. godine živjelo je 13.903 stanovnika. U tim je općinama potpuno ili djelomično bilo okupirano 31 naselje, ili četiri petine svih naselja, koja su 1991. imala 12.419 žitelja, odnosno 89,6% stanovnika ovih općina, ili 7,1% stanovništva Brodsko-posavske županije. (U Županiji je potpuno ili djelomično bilo okupirano 16,3% naselja.) Hrvati su činili četvrtinu, Srbi gotovo dvije trećine, a pripadnici ostalih nacija desetinu stanovništva tih općina (tablica 1.).⁷

Hrvati su bili najbrojniji u Staroj Gradiški (nešto manje od polovice stanovništva), a Srbi u općini Okučani (više od četiri petine žitelja). U općini Gornji Bogičevci Hrvati su činili jednu trećinu, Srbi više od polovice, a pripadnici ostalih nacija jednu desetinu stanovništva.

⁵ Iako veliku većinu izbjeglica-useljenika čine migranti hrvatske nacionalnosti, u njoj je i nekoliko ne-Hrvata, u što se autor uvjerio tijekom terenskog rada.

⁶ Prilikom popisa stanovništva 1991. ova su naselja bila u sastavu Općine Nova Gradiška. Uspostavom Hrvatske kao samostalne države, formiran je Grad Nova Gradiška i tri općine - Gornji Bogičevci, Stara Gradiška i Okučani, da bi nakon operacije "Bljesak" izdvajanjem iz Općine Gornji Bogičevci nastala i Općina Dragalić.

⁷ Dva su razloga zbog kojih stanovništvo ovoga područja po nacionalnoj pripadnosti svrstavamo u ove tri kategorije: Hrvati i Srbi su ovdje znatno brojniji od ostalih nacionalnih skupina, a srpska je agresija na Hrvatsku razdvojila najveći dio Hrvata i Srba na dvije sukobljene strane.

Tablica 1.
Nacionalna struktura stanovništva općina Gornji Bogićevci, Okučani i Stara Gradiška, 1991.

Općina	Hrvati		Srbi		Ostali		Ukupno	
	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%
Gornji Bogićevci	1.787	33,7	2.983	56,4	518	9,9	5.288	100,0
Okučani	435	7,2	5.069	83,3	535	8,9	6.039	100,0
Stara Gradiška	1.177	46,5	1.038	41,0	361	12,5	2.576	100,0
Ukupno	3.399	24,5	9.090	65,6	1.367	9,9	13.903	100,0

Dobna struktura stanovništva tih općina bila je, međutim, vrlo slična, s podjednakim udjelom sve četiri dobne skupine (tablica 2.). Taj tip starosne strukture upućuje na važan demografski problem, na starenje stanovništva i sve veći udjel starijih dobnih skupina u pučanstvu. Starenje pučanstva u seoskim zajednicama izaziva pojačano iseljavanje, što znatno smanjuje natalitet i uvjetuje depopulaciju sela. U komparaciji s Gradom Nova Gradiška, uočavaju se određene (ne baš velike) razlike: u stanovništvu Nove Gradiške nešto je veći udjel radnog kontingenta, a nešto manji najmlađe ali i najstarije dobne skupine. To se tumači apsorpcijom seoskog pučanstva od strane grada, posebno u prijašnjem razdoblju. Stagnacija grada Nova Gradiška, osobito njezine industrije, zaustavila je taj proces u posljednjem desetljeću.

Tablica 2.
Dobna struktura stanovništva Grada Nova Gradiška i okupiranih/oslobođenih općina, 1991.

	0-19 godina		20-39 godina		40-59 godina		60 i više godina		Ukupno	
	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%
Gornji Bogićevci	1.367	25,8	1.491	28,2	1.352	25,6	1.068	20,3	5.278	100,0
Okučani	1.550	25,4	1.760	28,8	1.568	25,6	1.234	20,4	6.112	100,0
Stara Gradiška	638	25,2	734	29,0	603	23,8	556	21,9	2.531	100,0
Grad Nova Gradiška	3.091	22,0	4.605	32,7	3.837	27,3	2.511	17,8	14.044	100,0

Nakon rata dobna struktura stanovništva tih općina je promijenjena, posebice Srba povratnika, čiji najveći dio čine starije osobe.⁸ Povratak starijih osoba je sigurniji zbog "ratnih uloga" u proteklom ratu, i poslijeratne grupne stigmatizacije Srba (najčešće neovisno o udjelu pojedinaca u ratnim zbivanjima) u perceptivnom obzorju Hrvata.

⁸ To potvrđuju podaci Srpskog demokratskog foruma, kancelarija Okučani, od 29. ožujka 2001. Od ukupno 1.553 povratnika srpske nacionalnosti (696 muškaraca i 857 žena), 912 ili oko 58 % ima ih 61 godinu ili više; u dobi od 31-60 godine ih je 476, a do 30 godina svega 165 osoba. Prema istom izvoru, povratak je ubrzan.

3.2. Proces povratka i useljavanja ratnih migranata

U zapadni dio Brodsko-posavske županije nakon oslobođenja (vojno-redarstvenom operacijom "Bljesak" u svibnju 1995.) uglavnom je realiziran povratak Hrvata, a još je aktualan povratak Srba, najviše iz Hrvatskog podunavlja, što je posljedica mirne reintegracije Podunavlja u hrvatski državno-pravni ustroj. Prostor Županije počinju stalno naseljavati i izbjeglice-useljenici, što pridonosi povećanju stanovništva ovoga kraja. Neposredno poslije rata (ožujak/travanj 1997.) bilo je 828 prognanika iz Hrvatskog podunavlja, 2.864 povratnika, 12.887 izbjeglica i 2.352 izbjeglice-useljenika (Ured za prognanike i izbjeglice Vlade Republike Hrvatske, 1997.). Budući da je na okupiranim područjima Županije bilo 3.399 Hrvata, velika ih se većina, oko 85%, vratila.⁹ Ostali su se vjerojatno integrirali u druga naselja Republike Hrvatske. Nakon operacija "Bljesak" i "Oluja", najveći dio Srba napustio je Hrvatsku i otišao na teritorij Bosne i Hercegovine pod srpskom kontrolom, a većina ih je iselila u Jugoslaviju (Srbiju). Povratak pripadnika ove skupine počeo je nakon mirne reintegracije istočne Slavonije u teritorij hrvatske države.

Tablica 3.

Broj povratnika Srba u zapadnom dijelu Brodsko-posavske županije, 1997. i 1998.

Općina - grad	Broj povratnika Srba		
	Ukupno	1997.	1998.
Okučani	412	178	234
Dragalić	94	48	46
Stara Gradiška	53	25	28
Gornji Bogičevci	85	42	43
Nova Gradiška	71	36	35
Ukupno	715	329	386

Povratak Srba (uslijedio je sredinom 1997.) odvija se u okviru organiziranog projekta, ali vrlo često i samoinicijativno, što predstavlja problem za hrvatske lokalne, pa i državne vlasti. Koliko se Srba vratilo?¹⁰ Godine 1997. zaprimljena su 253 zahtjeva za utvrđivanje mogućnosti povratka. U njihovoj obradi konstatirana je udomiteljsko-smještajna situacija (stanje stambenih objekata) podnositelja zahtjeva i uočeni znatni problemi s kojima se suočava ova skupina prilikom povratka.

⁹ Po popisu 1994. u Centru za socijalnu skrb Nova Gradiška bilo je i 197 Srba. Pretpostavlja se da ih se samo mali dio vratio u zapadni dio Županije, što gotovo i ne utječe na iznesene postotke.

¹⁰ Podaci za 1997. i 1998. godinu, kako o realiziranim tako i o zahtjevanim povratcima, registrirani su u Centru za socijalnu skrb Nova Gradiška, datirani s 18. 2. 1999., a podneseni kao Izvješće Županijskom poglavarstvu.

U više od polovice kuća Srba ratnih migranata nastanjene su izbjeglice-useljenici iz Bosne i Hercegovine, protjerani od bosanskih Srba. U vlastite se kuće vratilo manje od 10 % povratnika Srba. U tijeku 1997. evidentiran je i 151 samoinicijativan povratnik, a ovi su slučajevi rješavani u suradnji s Ministarstvom unutarnjih poslova (III. policijska postaja, Okučani). Sve osobe koje su stigle organizirano, dobile su status povratnika, što im na socijalno-egzistencijalnoj razini donosi 6-mjesečnu novčanu pomoć, zdravstvenu zaštitu, pravo na obnovu te, ovisno o prihodima u razdoblju poslije 6 mjeseci, uključenje u sustav socijalne skrbi. U istoj godini UNHCR je organizirao osam dolazaka, kojom se prilikom vratilo 35 osoba. Gdje se Srbi vraćaju prikazano je u tablici 3.

Krajem 1998. godine započeo je i povratak Srba iz tzv. Republike Srpske. Te su godine bila poznata svega tri dolaska, a samo je jedna osoba ostala u Brodsko-posavskoj županiji. Srbi se uglavnom vraćaju u Okučane i okolicu, a vratilo ih se između 700 i 800.

Tablica 4.

Povratnici i useljenici u zapadnom dijelu Brodsko-posavske županije zaključno s ožujkom 2001.

Kategorija	Ukupan broj
Izbjeglice-useljenici	2.352
Povratnici Hrvati	2.864
Povratnici Srbi	1.553
Ukupno	6.769

Ukupan broj povratnika do ožujka 2001. godine (tablica 4.) prikazan je zbog preglednosti. Naime, on nije vjerodostojan, jer podaci datiraju iz različitih razdoblja, ovisno o dinamici događaja, ali upućuje na brojnost ratnih migranata, što može utjecati na njihove međusobne odnose.

4. Suživot: percepcija i ponašanje različitih dobnih skupina

Obnova lokalnih zajednica i stvaranje uvjeta za zajednički život različitih skupina ratnih migranata ovise o institucionalnim čimbenicima, ali i o percepciji ratnih i poslijeratnih događanja i ponašanju ratnih stradalnika u lokalnim zajednicama.

Analitički okvir za interpretaciju utjecaja obilježja ruralnih zajednica na poslijeratanu (re)konstituciju tih zajednica i uspostavu mreže primarnih socijalnih odnosa čini Goričarova raščlamba slijedećih značajki ovih zajednica: a) relativna izoliranost od društvene i veća ovisnost o prirodnoj sredini, b) mali broj pripadnika, c)

primarno-grupni karakter, d) nizak stupanj podjele rada, e) relativna homogenost, f) veći značaj srodstva i porodice, g) značajna uloga tradicije i običaja, h) vrlo ograničena socijalna mobilnost (Goričar, 1981.)¹¹

Tablica 5.

Dobi ispitanika i njihovi stavovi o oprost

Dobne skupine	Treba li oprostiti "drugoj strani" zbog ratnih strahota?							
	Treba oprostiti svima		Treba oprostiti samo onima koji nisu počinili zločin		Ne, ne treba oprostiti		Ukupno	
	f	p	f	p	f	p	N	p
18-40 godina	3	0,05	29	0,50	25	0,43	57	1,00
41-60 godina	6	0,10	42	0,73	9	0,15	57	1,00
61 i više godina	13	0,19	41	0,62	12	0,18	66	1,00
Ukupno	22	0,12	112	0,62	46	0,25	180	1,00

$$\chi^2 = 18,797$$

$$df = 4$$

Razina značajnosti (significance level) 0,001
 $P > 0,05$

4.1. Stavovi o oprost

Postoji li i kakva je socijalna interakcija između susjeda koji su u ratu bili na "drugoj strani"?¹² Tko bi kome mogao oprostiti, i je li na to spreman?

Ispitivanje je potvrdilo polaznu hipotezu: dobne skupine različito percipiraju eventualno pomirenje i oprost (tablica 5.). Spremnost na oprost svima, bez ikakvih preduvjeta (što je razina tolerantnosti bliža idealtipskom poimanju nego neposrednoj poslijeratnoj stvarnosti), jača s porastom životne dobi. I dok tek neznan broj najmlađih respondenata drži kako treba oprostiti bez obzira na sve, među onim starima 61 i više godina tako rezonira svaki peti ispitanik. Najviše ispitanika svih dobnih skupina (više od polovice) drži da treba oprostiti onima koji nisu počinili zločin. Ipak još uvijek dosta ispitanika, i to onih iz najmlađe dobne skupine, rezolutno ističe da ne treba oprostiti. Njihova je neumoljivost vjerojatno posljedica i nedostatka životnog iskustva, njihove psihofizičke snage i oslonjenosti uglavnom na sebe.

¹¹ Zbog vremenskog odmaka, osim knjige prof. Goričara (1981.) korištene su novije spoznaje o hrvatskim ruralnim zajednicama objavljene u časopisu "Sociologija sela" 38 (2000) 1/2, a najviše rad Milana Župančića.

¹² Pojam "druga strana" ne implicira izjednačavanje skupina u ratu, nego označava činjenično stanje u ratu i njegove posljedice u lokalnim zajednicama: agresori su bili, neupitno je, srpske vojne i paravojne formacije.

Distribucija stavova upućuje na relativno vicoku toleranciju ratnih stradalnika. To kazuje da su multikulturalnost i tolerancija prema drugima/drugačijima bili dio tradicije na ovim prostorima, neovisno o političkim sustavima. Utoliko su političke elite posebno odgovorne za stanje na ovom prostoru. U političkoj kulturi s dosta parohijalno-autoritarnih elemenata, politički lideri mogu itekako usmjeravati političke procese a time i ponašanje stanovništva "na terenu". Ovo se osobito odnosi na turbulentna područja, još uvijek bremenita teškim i traumatičnim ratnim sjećanjima. Utjecaj globalnog društva i nacionalne države značajno prožima i lokalne zajednice. One su danas mnogo manje izolirane nego u ranijim razdobljima, a "moderne komunikacije sužavaju prostor i zgušnjavaju vremenske ritmove zbivanja" (Župančić, 2000.: 69). Zato u poslijeratnoj obnovi lokalnih zajednica i uspostavi suživota različitih skupina ratnih migranata važnu ulogu dobiva državna politika, koja bitno utječe na "pozitivnu" ili "negativnu" percepciju onih drugih/drugačijih u vlastitu prostoru.

4.2. Odnos prema pripadnicima druge nacionalnosti

Razlikuju li se u komunikaciji s osobama druge nacionalnosti (relacija Hrvati-Srbi) ispitanici različite dobi? Jesu li stariji spremniji na kontakt, suradnju i druženje? Dominiraju li o komunikaciji, nakon agresije, kooperativni ili isključivi stavovi?

Tablica 6.
Dob ispitanika i odnos prema pripadnicima druge nacionalnosti

Dobne skupine	Kakav je vaš odnos prema ljudima druge nacionalnosti ovdje?											
	Oni me uopće ne zanimaju		Samo ih pozdravim		Nakratko popričamo		Ponekad razgovaramo i duže vrijeme		Kao da se ništa nije dogodilo		Ukupno	
	f	p	f	p	f	p	f	p	f	p	N	p
18-40 godina	19	0,33	25	0,43	8	0,14	4	0,07	1	0,01	57	1,00
41-60 godina	12	0,21	20	0,35	8	0,14	7	0,12	10	0,17	57	1,00
61 i više godina	11	0,16	16	0,24	14	0,21	10	0,15	15	0,22	66	1,00
Ukupno	42	0,23	61	0,33	30	0,16	21	0,11	26	0,14	180	1,00

$$\chi^2 = 20,258$$

$$df = 8$$

Razina značajnosti (significance level) 0,009
P < 0,05

I raspodjela odgovora na ovo pitanje potvrđuje uočene tendencije: veći dio najmladih ispitanika radikalniji je i isključiviji u percepciji i ponašanju, a čak ih tri četvrtine zastupa dvije alternative: *oni me uopće ne zanimaju* i *samo ih pozdravim*. To kazuje da oni ne žele i nemaju potrebu za kontaktom s osobama druge nacionalnosti. U srednjoj dobnoj skupini takvih je ipak manje, oko polovice ispitanika, a u najstarijoj dobnoj skupini nešto više od trećine. Znakovito je da, uz sva

opterećenja u komunikaciji između Hrvata i Srba, trećina svih ispitanika praktično pozdravljanje "onih drugih" kao znak elementarne građanske pristojnosti. To je važna pretpostavka obnove primarnih socijalnih odnosa. Šestina ispitanika nakratko popriča s onim "drugima", što je naznaka uspostave kakve-takve komunikacije na mikrosocijalnoj razini. U nekim trenucima dolazi i do dužeg razgovora, i to opet na kontinuumu od najstarije (svaki šesti) do najmlađe dobne skupine (tek svaki 14. ispitanik). I na kraju, potpuni povratak u predratnu situaciju ostvaruje ili barem na simboličkoj razini priželjkuje (potonje je realnije!), svaki peti ispitanik iz najstarije skupine, svaki šesti iz srednje, te tek svaki pedeseti iz najmlađe skupine, i to odgovorom kako komuniciraju s "drugima" kao da se ništa nije dogodilo.

Kako objasniti razliku u stavovima dobnih skupina spram osoba druge nacionalnosti? U mlađim osoba socijaliziranih u socijalističkom sustavu s ideologiziranim stavovima o "bratstvu i jedinstvu" ali i konkretnim primjerima suživota, zadnji su ratovi doslovce razrušili viziju mogućeg života s drugima. Iskustva im ne sežu izvan jugoslavenskoga socijalističkog okvira te je utoliko njihov šok veći. Srednja, a naročito najstarija skupina, iskusila je više ovakvih (ili sličnih) događaja, pa oni vjerojatno toliko emotivno ne reagiraju kao najmlađi ispitanici. Uz to su stariji "svjesniji" da poslije svakog rata dolazi mir i da se mnoge rane, pa i one najteže, s vremenom zaliječe. I još nešto. Homogenost seoskog stanovništva stalno se smanjuje, naročito uslijed modernizacije (Župančić, 2000.). U selu se javljaju različita zanimanja, te poljoprivrednici nisu više dominantan sloj, što znatno utječe i na socijalnu interakciju seoskog stanovništva.¹³ Selo sve više slijedi komunikacijski obrazac grada, prorjeđuju se spontani i neformalni odnosi, što barem djelomično utječe na odgovore najmlađih ispitanika.

Povjerenje među ljudima temeljni je konstituens svake zajednice. Imaju li Hrvati i Srbi, kao susjedi na oslobođenom području u poslijeratnom razdoblju, povjerenja jedni u druge? Ili su možda neki ispitanici, zbog psihosocijalnih tegoba, izgubili svako povjerenje u ljude?

Analiza rezultata iz 7. tablice potvrđuje raširenost sveopćeg nepovjerenja u ljude. Gotovo dvije petine svih ispitanika ovaj je rat doveo u takvo psihičko stanje da više ne vjeruju nikome. No i tu se razlikuju najmlađa i srednja od najstarije skupine respondenata. Pesimizam i nepovjerenje izražava više pripadnika mlađe i srednje, nego najstarije dobne skupine, kojih manje zastupa radikalizam u (ne)povjerenju u ljude nakon ratnih strahota. Stanje je vrlo teško, bremenito problemima, te nepovjerenje i sumnja nisu usmjereni samo prema osobama druge nacionalnosti. I nacionalne skupine nisu homogene cjeline, već strukturirane ljudske grupe u kojima postoje privilegirani i deprivilegirani, pa i to dovodi do nepovjerenja u pripadnike vlastite nacionalne skupine, a ne samo u one druge.

.....
¹³ Poljoprivrednici čine svega 19,3 % ukupnog stanovništva hrvatskog sela (Hodžić, 2000.: 89).

Tablica 7.
Dob ispitanika i povjerenje u susjede

Dobne skupine	Vjerujete li susjedima druge nacionalnosti ovdje?									
	Da, svima		Da, nekima, bez obzira na nacionalnost		Samo onima moje nacionalnosti		Ne vjerujem više nikome		Ukupno	
	f	p	f	p	f	p	f	p	N	p
18-40 godina	4	0,07	15	0,26	14	0,24	24	0,42	57	1,00
41-60 godina	5	0,08	21	0,36	7	0,12	24	0,42	57	1,00
61 i više godina	19	0,28	18	0,27	10	0,15	19	0,28	66	1,00
Ukupno	28	0,15	54	0,30	31	0,17	67	0,37	180	1,00

$\chi^2 = 17,844$
df = 6

Razina značajnosti (significance level) 0,007
P < 0,05

Potpuno povjerenje u susjede druge nacionalnosti ima gotovo trećina ispitanika iz najstarije dobne skupine, pa se i u tome se jako razlikuje od drugih dviju grupa. Osim posebnih osobina najstarije dobne skupine, tome pridonose veliko životno iskustvo, jača ovisnost o drugima i veća očekivanja, nego u mladim.

Međutim, povjerenje u osobe vlastite nacionalne skupine nije jedini naglašeni modalitet. Štoviše, veća je proporcija onih koji nekima vjeruju bez obzira na nacionalnost - tri desetine svih dobni skupina. Sve to ukazuje da povjerenje, kao psihičko stanje i važan element socijalne interakcije, ima veći značaj od nacionalnog okvira tako da i u ovom, ne baš lakom i jednostavnom poslije-ratnom ozračju, barem u nukleusu transcendirajući nacionalno i tendirajući ka građanskom poimanju povjerenja u okviru susjedstva kao zajednice *par excellence*, naročito u ruralnoj sredini. Ipak, (ne)povjerenje je glavni problem u međuljudskim odnosima, posebno u neposrednom poslijeratnom razdoblju. Suživot će se konstituirati razmjerno s jačanjem povjerenja, a to će ujedno biti temeljna pretpostavka za ponovnu uspostavu zajedništva na mikrosocijalnoj razini. Trenutačno manji broj pripadnika lokalnih zajednica može to olakšati u novim okolnostima. Uvid u ponašanje pripadnika pojedinih zajednica (naročito srpske) u ratu može pridonijeti afirmaciji suživota. Za pretpostaviti je da populaciju povratnika Srba čine osobe manje sumnjive i čija je ratna uloga tijekom okupacije ovoga prostora bila više logistička a manje operativna (to su uglavnom starije osobe koje su živjele na ovom prostoru te stekle određeni odnos prema teritoriju i njegovu stanovništvu).

4.3. Odnos prema stavu međunarodne zajednice o potrebi suživota

I u teškim ratnim godinama i u prvim poslijeratnim mjesecima, predstavnici međunarodne zajednice su isticali stav o potrebi suživota različitih nacionalnih skupina. Sukladna tome je i (zakašnjela) moralna, politička, a kasnije i vojna reakcija Zapada na Miloševićev režim i njegove eksponente, kao i inzistiranje na

cjelovitoj Bosni i Hercegovini. Što o tome misle ratni stradalnici, i razlikuju li se u mišljenjima anketirani pripadnici dobnih skupina?

Tablica 8.

Dob ispitanika i prihvaćanje stavova međunarodne zajednice o potrebi suživota

Dobne skupine	Međunarodna zajednica ističe da ljudi različitih nacija i kultura mogu živjeti zajedno. Što vi mislite o tim stavovima?											
	Da, to treba prihvatiti		Bilo bi to dobro, ali je to teško prihvatiti		Možda i o tome treba razmisliti		Lako je njima, oni nisu upoznali rat		Neka se ne miješaju u naše prilike		Ukupno	
	f	p	f	p	f	p	f	p	f	p	N	p
18-40 godina	6	0,10	19	0,33	12	0,21	10	0,17	10	0,17	57	1,00
41-60 godina	10	0,17	15	0,26	16	0,28	10	0,17	6	0,10	57	1,00
61 i više godina	28	0,42	9	0,13	11	0,16	6	0,09	12	0,18	66	1,00
Ukupno	44	0,24	43	0,23	39	0,21	26	0,14	28	0,15	180	1,00

$$\chi^2 = 24,811$$

$$df = 8$$

Razina značajnosti (significance level) 0,002
 $P < 0,05$

U 8. tablici razvidne su statistički značajne razlike između odgovora ispitanika različite dobi. Afirmativno mišljenje o vrijednosnom sustavu što ga potencira međunarodna zajednica izražava skoro polovica ispitanika najstarije dobi: oni drže da treba prihvatiti sugestije međunarodnih čimbenika o suživotu. Taj je odgovor izabralo znatno manje respondenata srednje i još manje najmlađe životne dobi. Rezultati korespondiraju različitom životnom iskustvu. Viša kronološka dob uglavnom znači veće iskustvo, koje najčešće implicira manje radikalni stav. Starije su osobe prošle razne, često vrlo teške socijalne, ekonomske i političke (ne)prilike, što donekle amortizira njihovu emocionalnost u analizi događaja. No to pokazuje još nešto: značajno iskustvo suživota s drugima/drugačijima ljudi u Hrvatskoj te u Bosni i Hercegovini pretpostavka je za zajednički život i u poslijeratnoj stvarnosti. Dvojbe treba li to prihvatiti ili ne (*bilo bi to dobro, ali je teško to prihvatiti*, i *možda i o tome treba razmisliti*) ali s tendencijom ka afirmativnom, ističe najviše najmlađih ispitanika. Njihova je dilema "proizvod" ukrštanja mladenačkog optimizma, socijalizacijskog naslijeđa (naročito školskog) i emocionalnih reakcija na surovu ratnu stvarnost, a posebno ulogu pripadnika srpske etničke skupine u tim zbivanjima. Sličnu ponudenu tezu, ali ipak s tendencijom minoriziranja iskustva drugih - "*lako je njima, oni nisu upoznali rat*", bira najmanje pripadnika najstarije skupine, što govori da rat nije isprika niti je, izgleda, presudno djelovao na stavove osoba sa 61 i više godina. Stavovi i mišljenja tih osoba oblikovani su prije zadnjih ratova i ratni je ambijent znatno manje utjecao na njihov vrijednosni sustav nego na sustav mladih dobnih skupina.

Naposljetku, stav koji ukazuje na tendenciju izolacije od međunarodne zajednice

- neka se ne miješaju u naše prilike, nešto je drugačije distribuiran jer ga, u želji za nešto većim otklonom od međunarodnog upliva na domaća zbivanja, dijeli po šestina pripadnika najmlađe i najstarije dobne skupine. Takvih je najmanje u srednjoj dobnoj skupini, vjerojatno najsvjesnijoj pogubnosti izolacije od svijeta. Prilično ravnomjerna distribucija odgovora na ovo pitanje kazuje da o suživotu itekako razmišljaju svi ispitanici, bez obzira na životnu dob.

4.4. Stavovi o mogućnosti braka između djece Hrvata i Srba

Pitanje mogućeg braka između osoba različite nacionalnosti u poslijeratnom razdoblju na oslobođenom teritoriju izuzetno je teško i postavlja se isključivo u kontekstu hrvatsko-srpskih odnosa. Kako ispitanici triju dobnih skupina reagiraju na ovo, jedno od najosjetljivijih, pitanja socijalne interakcije žitelja određenog prostora? Jesu li pripadnici najmlađe dobne skupine skloni "miješanim brakovima" između Hrvata i Srba, ili je tu mogućnost rat posve dokinuo?

U mirnodopskom razdoblju očekuje se tolerantniji odnos mlađih osoba spram braka s pripadnikom druge nacionalnosti. Ovo je istraživanje pokazalo suprotan trend i na snažne emocionalne konotacije ove teme u poslijeratnom razdoblju. Tolerancija prema mogućem braku između Hrvata i Srba *raste sa životnom dobi* (tablica 9.). Ovaj rezultat, dijametralno oprečan očekivanom mirnodopskom, može se objasniti time što stavove o ovom pitanju vjerojatno bitno određuje ambijent: neposredna poslijeratna situacija. Naime, stavove starijih ispitanika uvelike su odredili povratnici Srbi koji su razmjerno najzastupljeniji u toj dobnoj skupini.

Tablica 9.
Dob i reakcija ispitanika na mogući brak s osobama druge nacionalnosti (hrvatske ili srpske)

Dobne skupine	Ukoliko bi vaše dijete željelo zasnovati brak s osobom druge nacionalnosti (Hrvatom ili Srbinom), kako biste na to reagirali?											
	Za ljubav i brak nacionalnost nije važna		Upozorio bih ga da to nije dobro, ali bih ipak to prihvatio		Ako bi me i smetalo, ne bih to pokazivao		Teško bih se s tim pomirio		Nikako mu to ne bih oprostio		Ukupno	
	f	p	f	p	f	p	f	p	f	p	N	p
18-40 godina	8	0,14	12	0,21	11	0,19	15	0,26	11	0,19	57	1,00
41-60 godina	16	0,28	10	0,17	14	0,24	10	0,17	7	0,12	57	1,00
61 i više godina	30	0,45	11	0,16	10	0,15	7	0,10	8	0,12	66	1,00
Ukupno	54	0,30	33	0,18	35	0,19	32	0,17	26	0,14	180	1,00

$$\chi^2 = 17,521$$

$$df = 8$$

Razina značajnosti (significance level) 0,025
P < 0,05

Gotovo polovica ispitanika najstarije dobne skupine drži da za ljubav i brak nacionalnost nije važna. To bi primijenili i na vlastitu djecu, što ipak iznenađuje s obzirom na sve ono što se događalo od 1991.-1995. godine. Činjenica da približno trećina svih ispitanika to isto misli, upućuje da tolerancija i dalje postoji, unatoč svim nedaćama kroz koje je prošlo ovo stanovništvo. Prijeratni "miješani" brakovi i zajedništvo u životnim situacijama utjecali su na ispitanike. I ovdje su radikalniji pripadnici najmlađe dobne skupine, koja je najtraumatičnije doživjela zadnje ratove u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Na drugom polu kontinuuma, za odgovor *nikako mu ne bih oprostio*, distribucija je posve drugačija i u suglasju je s već uočenim radikalnijim stavovima najmlađe dobne skupine. Najmanje bi najmlađih ispitanika oprostilo, a nešto više onih srednjih i starijih godina. Usporedba potpuno afirmativnog i potpuno negativnog odnosa pokazuje da u srednje i najstarije dobne skupine prevladava afirmativan stav, i jedino je nešto više najmlađih ispitanika izabralo isključive, negativne stavove spram mogućnosti braka između djece Hrvata i Srba. Ostali su odgovori prilično ravnomjerno raspoređeni, a raspodjela za čitav uzorak pokazuje da je ipak najraširenija alternativa: *za ljubav i brak nacionalnost nije važna*. Ovo bi mogao biti pokazatelj da rekonstrukcija primarne mreže odnosa u lokalnim zajednicama nije bez temelja i da je, iako ne brzo, na ovom devastiranom zemljopisnom i socijalnom prostoru moguće stvoriti multietničku zajednicu s povjerenjem, konstituensom te zajednice.

4.5. Stav o zabrani igre svoje djece s djecom druge nacionalnosti

Zajednička igra djece iz različitih nacionalnih skupina i njihovi kontakti znak su suradnje ili sukoba na nekom prostoru. Igraju li se zajedno djeca svih triju skupina u Okučanima i okolici? Ispitanici koje životne dobi gledaju na to blagonaklonije?

Tablica 10.

Dob ispitanika i stav o zabrani da se njihova djeca igraju s djecom "onih drugih"

Dobne skupine	Treb li djeci zabraniti igru s djecom iz drugih nacionalnih skupina?									
	Ne, trebaju se igrati sa svima		Ne, ali ih treba upozoriti tko je tko		Da, treba im zabraniti		Neka djeca sama odluče		Ukupno	
	f	p	f	p	f	p	f	p	N	p
18-40 godina	16	0,28	11	0,19	3	0,05	27	0,47	57	1,00
41-60 godina	20	0,35	11	0,19	2	0,03	24	0,42	57	1,00
61 i više godina	33	0,50	7	0,10	2	0,03	24	0,36	66	1,00
Ukupno	69	0,38	29	0,16	7	0,03	75	0,41	180	1,00

$$\chi^2 = 7,343$$

$$df = 6$$

Razina značajnosti (significance level) 0,290
 $P > 0,02$

U seoskom su ambijentu srodstvo i porodični odnosi važniji nego u gradskom, jer manja socijalna pokretljivost, sličniji stil života i vrijednosni sustav olakšavaju tu komunikaciju. Održavanju jače povezanosti uže i šire rodbine pridonosi i ispomoć u poljoprivrednim poslovima. Međutim, u ratu je značajno narušena solidaristička mreža rodbinskih odnosa. Obitelji su se razišle, često nisu bili zajedno u progonstvu/izbjeglištvu, a mladi, mobilniji članovi migrirali su u različitim pravcima, od drugih naselja u Hrvatskoj do inozemstva.

Getoizacija najmlađih i zabrana komunikacije s drugima/drugačijima indicira poremećenost društvenih odnosa i nepostojanje zajednice. Stav o zabrani igre zastupa tek svaki 33. ispitanik svih triju dobnih skupina. To ukazuje na tendenciju zaustavljanja negativnih konotacija, da se mržnja ne prenosi na nove generacije. U zaključivanju ipak valja biti oprezan: zbog malog broja djece Srba povratnika ovaj je problem ispitanicima više apstraktan nego praktičan.¹⁴ U odgovorima dominiraju alternative što upućuju da djecu ne treba opterećivati traumama koje su prošli odrasli. Četiri petine ispitanika drži da djeca sama trebaju odlučiti s kim će se igrati, a skoro isto toliko ih smatra da se djeca trebaju igrati sa svima. U stavu *neka djeca sama odluče* naslućuje se i otklon od patrijarhalne tradicije te prodor više liberalizma u međugeneracijske odnose, s naglaskom na prava djece. I ovdje su najtolerantniji pripadnici najstarije dobne skupine. Šestina ispitanika misli da djeci ne treba braniti igru s djecom drugih skupina, ali ih ipak treba upozoriti tko su ta druga djeca. Oprez je donekle razumljiv uzmu li se u obzir tegobe ispitanika u ratu i u poslijeratnom razdoblju.

5. Zaključna razmatranja

Povratak ratnih migranata u zapadni dio Brodsko-posavske županije započet nakon vojnoredarstvene operacije "Bljesak" traje i sada. Jedna od njegovih posljedica jest izmijenjen sociodemografski sastav stanovništva, što implicira velike promjene u sociokulturnom okružju, a time i razlike u sociopsihološkom ambijentu lokalnih zajednica u odnosu na predratno razdoblje. Drugačiji sastav stanovništva (koje dolazi u devastiran prostor s oskudnim resursima), itekako će utjecati na socijalne procese u ruralnim zajednicama. Besposlica i sveukupno siromaštvo čine ove ljude ovisnim o humanitarnoj pomoći i brizi drugih, što ugrožava njihovo samopoštovanje i dostojanstvo. Ovakav socioekonomski ambijent pogoduje obnovi i jačanju stereotipa i predrasuda o drugima/drugačijima, bilo da su oni vlastite nacionalnosti (relacija Hrvati povratnici - Hrvati izbjeglice-useljenici) ili druge nacionalnosti (relacija Hrvati-Srbi). Emocionalna dimenzija povratka je izrazito teška. Stradanja u ratu, materijalni i ljudski gubici, djelovala su šokantno na ovu populaciju. Depresiju produbljuje i činjenica što na razini globalnoga hrvatskog društva nisu ponuđena rješenja problema, a prvenstveno gospodarskih.

.....

¹⁴ Temeljem dobnog sastava povratnika Srba, jer nema podataka o djeci povratnika, nije teško zaključiti (u to smo se uvjerali i prilikom istraživanja) da je među povratnicima Srbima vrlo mali broj djece.

Pitanje povratka (a to je pitanje svih pitanja) izuzetno je zahtjevan problem: mogu li Hrvati i Srbi obnovom mreže primarnih socijalnih odnosa rekonstituirati lokalne zajednice? Kako tome pogoduje seoski ambijent i kada može djelovati inhibitorno?

Dinamički pristup obilježjima ruralnih zajednica, koji obuhvaća i učinke modernizacije i urbanizacije, indicira na važne promjene kojima ruralne zajednice poprimaju i neka urbana obilježja. No i pored toga još su, barem djelomično, očuvana idealnotipska obilježja tih zajednica, a time i njihov utjecaj na obnovu i/ili uspostavu suživota u poslijeratnom razdoblju. *Izoliranost* tih zajednica više nije tako velika, pa je utoliko važniji utjecaj globalnih procesa (međunarodnih i tuzemnih) na život lokalnih zajednica, a time i na njihovu obnovu. *Mali broj pripadnika i primarno grupni karakter* tih zajednica uglavnom će pridonijeti njihovu multietničkom konstituiranju. Eventualna sumnjičenja pojedinaca za ratne aktivnosti na strani agresora mogu i znatnije otežati (re)konstituciju lokalnih zajednica. Pozitivna percepcija prijeratnoga (a u nekim slučajevima i ratnoga) ponašanja Srba povratnika olakšati uključivanje pripadnika ove skupine u lokalne zajednice zapadnog dijela Brodsko-posavske županije, a što i jest najveći problem. Povratnici Hrvati i povratnici Srbi imali su tradiciju suradnje prije rata, što bi moglo barem malo olakšati uspostavu bolje komunikacije. *Homogenost* seoskog društva i *"okrnjeno" srodstvo* obilježja su koja će uglavnom olakšati suživot, ali je to nerealno očekivati od *zajedničkih običaja*. Oni možda mogu obilježiti završno i kasnije razdoblje narečenih procesa ali nikako njihovu početnu, tegobnu fazu. U mirnodopskim vremenima, obredi poput svadbe, kirvaja, rođenja djeteta pa i sahrane, često su zbližavali ljude različitoga etničkog i konfesionalnog habitusa. U recentnom vremenu suživot (naročito Hrvata i Srba) ne može početi događajima koji se stavljaju na "velika zvona", a svi su ovi obredi (izuzev sahrane) takvi. Vjerojatno je suodnose moguće uspostavljati tek korak po korak, i to ponajprije na praktično/radnoj razini, posudbom alata ili pomoći u radu. Ostali običajni obrasci dolaze na red znatno kasnije. Nešto je drugačiji mogući utjecaj *niskog stupnja podjele rada*. Ona, zbog slične socioekonomske pozicije, može upućivati na suradnju s drugima/drugačijima, ali i biti tema razdora i jačanja predrasuda u mi-zernim egzistencijalnim uvjetima. Nedostatak posla i razrušeni gospodarski objekti *ograničili su socijalnu mobilnost* većeg dijela seoskog stanovništva u ratom devastiranim prostorima.

Kako na probleme u socioekonomski i sociokulturno promijenjenim ruralnim zajednicama reaguju odrasli ratni migranti različite dobi? Za većinu stavova utvrđena je statistički značajna razlika između starosnih skupina, te ustanovljena veća tolerancija u pripadnika najstarije dobne skupine, što bi značilo da oni najviše pridonose (re)konstituciji lokalnih zajednica. Njih je najviše spremno oprostiti svima, osim ratnim zločincima. Prednjače i u suradnji s drugim nacionalnim skupinama - polovica ih ne diskriminira nijednu skupinu. Spram ljudi druge nacionalnosti (sumještana i susjeda), i pored znatnih poteškoća proisteklih iz rata, oni su zadržali razmjerno tolerantan odnos. Njihovu veću kooperativnost i toleranciju objašnjava veće životno iskustvo, ali i fizički i socijalni hendikep starijih osoba, od narušenog zdravlja, slabije pokretljivosti, osamljenosti i nemotiviranos-

ti za ponovni početak. Starije osobe iz iskustva znaju da se s vremenom ublažavaju mnogi konfliktni. Tome valja dodati i bolje strane predratnog suživota ljudi različitih nacionalnosti.

Pripadnici ostalih dviju dobnih skupina (posebno najmlađe) s više sumnje prilaze drugima/drugačijima i s manje optimizma razmišljaju o suživotu. Njihovo ponašanje u konkretnim situacijama uglavnom je sukladno radikalnijim stavovima, koji proizlaze iz manjeg životnog iskustva, njihove veće mobilnosti i samodostanosti. Ipak trećina ih barem pozdravlja pripadnike druge nacionalnosti. U obzoru (re)konstitucije lokalnih zajednica, obnove povjerenja i uspostave normi civilnoga društva, ovakvo ponašanje pripadnika svih triju skupina posebno ohrabruje i otvara perspektivu mogućem suživotu i suradnji. Pripadnici najstarije dobne skupine slično se odnose i spram sugestija međunarodne zajednice o suživotu: gotovo ih polovica podržava ove sugestije.

Čak i tako osjetljiva pitanja, kao što su brak između Hrvata i Srba te zajedničke igre djece, ne indiciraju na tendenciju getoizacije nacionalnih skupina. Prije bi se moglo reći da su odgovori iznenađujuće pozitivni za neposredno poslijeratno razdoblje. Krajnje isključiv stav o braku svoga djeteta s osobom druge nacionalnosti (hrvatske ili srpske), *nikako mu ne bih oprostio*, nije dominantan. Slično je i s igrom djece Hrvata i Srba, koja se dopušta u želji da se mržnja i ratne traume ne prenose na djecu. Raspodjela odgovora potvrđuje tendenciju da povjerenje u druge/drugačije, naročito one druge nacionalnosti, raste s porastom životne dobi.

Rezultati ovoga istraživanja ukazuju na početne korake u uspostavi i obnovi povjerenja u poslijeratnom razdoblju. To, međutim, isključuje svaki nerealni optimizam koji bi previdio sve što se dogodilo u ratu, kao i vrijeme potrebno da se (re)konstituiraju lokalne zajednice u koliko-toliko poželjan okvir življenja. S druge strane, značajnija uopćavanja ograničava mali uzorak iz jednog posve određenog dijela oslobođenog teritorija na kojem je istraživanje provedeno.

Literatura

Knjige i članci

1. Bulat, Nenad (1995.): Dimenzije stereotipova i predrasuda u odnosu na raseljene osobe izbjeglice iz Bosne i Hercegovine. - **Migracijske teme**, Zagreb, 11 (1995) 2: 151-171.
2. Goričar, Jože (1981.): Sociologija. - Beograd : Rad, 479 str.
3. Hodžić, Alija (2000.): Socijalna struktura i mobilnost seoskog stanovništva. - **Sociologija sela**, Zagreb, 38 (2000) 1-2 (147-148): 79-107.
4. Katunarić, Vjeran (1992.): O modelu etničke kompetitivnosti u slučaju Hrvatske. - **Revija za sociologiju**, Zagreb, 22 (1992) 1-2: 117-124.

5. Mendras, Henri (1986): Seljačka društva : elementi za jednu teoriju seljaštva. - Zagreb : Globus, 310 str.
6. Mesić, Milan (1992.): Osjetljivi i ljuti ljudi. - Zagreb : Ured za prognanike i izbjeglice Vlade Republike Hrvatske ; Institut za migracije i narodnosti, 155 str.
7. Mesić, Milan (1995.): Hrvatski raseljenici i izbjeglice - pitanje suživota. - **Migracijske teme**, Zagreb, 11 (1995) 2: 173-186.
8. Mesić, Milan (1996.): Ljudi na čekanju - pogledi na povratak: hrvatske i bosansko-hercegovačke izbjeglice i raseljenici. - Zagreb : Sociološko društvo Hrvatske, 126 str. - (Biblioteka Revije za sociologiju).
9. Mudrovčić, Željka (1997.): Starost i starenje ljudskog roda: žensko-muški aspekti starenja. - **Revija za sociologiju**, Zagreb, 28 (1997) 3-4: 193-204.
10. Smiljanić, Vera (1987.): Psihologija starenja. - Beograd : Zavod za udžbenike i nastavna sredstva SR Srbije, 158 str. - (Biblioteka Saznanja)
11. Štambuk, Maja (1989.): Neka obilježja seoskog socijalnog prostora. - **Revija za sociologiju**, Zagreb, 20 (1989) 1-2: 121-128.
12. Župančić, Milan (2000.): Tranzicija i modernizacijske perspektive hrvatskog sela. - **Sociologija sela**, Zagreb 38 (2000) 1-2 (147-148): 11-74.
13. Županov, Josip (1993.): Buđenje demona u dobrim susjedima. - **Nedjeljna Dalmacija**, Split, 3. studenoga 1993., str. 5.
14. Županov, Josip (1998.): Etničnost i politika na europskom geopolitičkom prostoru, u: Ružica Čičak-Chand i Josip Kumpes (ur.): **Etničnost, nacija, identitet : Hrvatska i Europa**. - Zagreb : Institut za migracije i narodnosti ; Naklada Jesenski i Turk ; Hrvatsko sociološko društvo, str. 199-223.

Izvori

1. Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava, 31. ožujak 1991. : stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima. - Zagreb : Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, siječanj 1994.
2. Izvješće Ureda za prognanike i izbjeglice Vlade Republike Hrvatske o preregistraciji prognanika, povratnika i izbjeglica. - Zagreb : Ured za prognanike i izbjeglice Vlade Republike Hrvatske, ožujak/travanj 1997.
3. Izvješće Vlade Republike Hrvatske o dosadašnjem tijeku povratka i zbrinjavanja prognanika, izbjeglica i raseljenih osoba. - **Narodne novine**, br. 92, Zagreb, 7. srpnja 1998.
4. Program povratka i zbrinjavanja prognanika, izbjeglica i raseljenih osoba. - **Narodne novine**, br. 92, Zagreb, 7. srpnja 1998.
5. Povratnici u Regionalnom uredu Slavonski Brod na dan 31. 8. 2000. : izvješće Centra za socijalnu skrb Nova Gradiška, ožujak 2001.
6. Struktura povratka prema spolu i starosti : izvješće Srpskog demokratskog foruma. - Okučani : Kancelarija Okučani, 29. ožujka 2001.

Dragutin Babić

Institute for Migration and Ethnic Studies, Zagreb, Croatia

The Perception and Realization of Coexistence of War Migrants of Different Age Groups in Rural Communities in the Brodsko-Posavska County

Summary

Serbian military aggression against Croatia resulted in the destruction not only of material goods but of human communities as well. The reconstruction of buildings and infrastructure took place in the post-war period, but the most difficult question arises: is it possible to repair the coexistence of the members of different national groups, especially that of Croats and Serbs? In this paper author presents the results of the exploratory survey research whose subject are the attitudes as well as practical behaviour of the members of three sociologically relevant groups of war migrants on the territory of the western part of the Brodsko-Posavska County: *returnee Croats*, *returnee Serbs* and *refugees-immigrants* from Bosnia and Herzegovina and from Vojvodina. In total, 180 respondents were interviewed (queried), 60 from each of the mentioned groups.

For the purpose of the research, which was what impact the age of war migrants has on coexistence of different ethnic communities, the respondents were divided into three age groups: 18-40 years, 41-60, and 61 and more. The variable age as the independent variable was chosen starting with the assumption that tolerance grows together with life experience and higher age and this, combined with more difficult functioning of older persons (physical feebleness, loneliness) can make the members of the oldest age group more willing for the cooperation with the others/distinct in the surveyed area than the other two age groups. In the statistical analysis of respondents' answers the existence of statistically significant difference between three age groups can be observed in the majority of indicators of war migrants coexistence (the majority of questions from the questionnaire) presented in this paper. The members of the oldest age group show the greatest tolerance while radicalism, both in attitude and behaviour, is expressed by the other two (younger) age groups, especially the youngest one (18-40 years). The results of the research point to initial positive shifts in the (re)construction of rural local communities in the western part of the Brodsko-Posavska County.

Key words: age groups, war migrants, coexistence, rural communities, the Brodsko-Posavska County.

Received on: 23rd December 2000

Accepted on: 26th June 2001

Dragutin Babić

Institut pour l'Étude des Migrations et des Nationalités, Zagreb, Croatie

La perception et la coexistence en pratique des migrants de la guerre de différents âges dans les communautés rurales du comitat de Brod-Posavina

Résumé

L'agression perpétrée par la Serbie contre Croatie a causé la destruction de biens matériels et a provoqué la ruine des communautés humaines en Croatie. Au cours de la période d'après-guerre, les maisons d'habitation et les bâtiments d'exploitation et de l'économie, ainsi que l'infrastructure sont reconstruits, mais la question la plus difficile à résoudre subsiste: est-il possible de rétablir la coexistence des ressortissants de différents groupes nationaux, tout particulièrement des Croates et des Serbes? Dans cette étude sont présentés les résultats des recherches synoptiques exploratoires sur les prises de position et les comportements des ressortissants des trois groupes de migrants de la guerre sociologiquement importants dans la partie ouest du comitat de Brod-Posavina: *rapatriés Croates, rapatriés Serbes et réfugiés-immigrants*. L'enquête a englobé 180 interviewés, et ce 60 ressortissants de chacun des groupes. Afin d'effectuer des recherches sur l'influence de l'âge des migrants de la guerre sur les possibilités de coexistence, l'auteur a réparti les personnes interrogées en trois groupes d'âge: de 18 à 40 ans, de 41 à 60 ans et de 61 ans et plus. Le choix de cette variable indépendante repose sur l'hypothèse qu'avec l'expérience et l'âge augmente aussi la tolérance. Selon cette hypothèse, les ressortissants du groupe des personnes les plus âgées (en raison d'un fonctionnement plus difficile, de l'affaiblissement physique, de la solitude) pourraient être plus disposées que les jeunes interviewés à coopérer avec d'autres/différents. En matière de statistiques ces trois groupes d'âge de personnes interrogées se distinguent considérablement dans la majorité des indicateurs de la coexistence des migrants de la guerre, présentés dans l'étude: les plus tolérants sont les ressortissants du groupe le plus âgé, tandis que les deux groupes de personnes plus jeunes, notamment les plus jeunes, présentent un radicalisme plus exprimé dans leurs attitudes et comportement. Les résultats des recherches indiquent cependant une progression positive initiale dans la (re)constitution des communautés locales rurales dans la partie ouest du comitat de Brod-Posavina.

Mots-clés: migrants de la guerre, groupe d'âge, coexistence, communautés rurales, comitat de Brod-Posavina.

Reçu: le 23 décembre 2000

Accepté: le 26 juin 2001